

Bojana Kovačević Petrović¹
Univerzitet u Novom Sadu
Srbija

MEKSIČKA KNJIŽEVNOST POSLE „BUMA“

Rezime

Kojim putevima se otisnula meksička književnost posle „buma“? Kako je tekao njen razvoj u drugoj polovini XX veka? Ko su njeni protagonisti u novom milenijumu? Na ta i neka druga pitanja pokušaćemo da damo odgovor u ovom članku, usmerivši istraživanje na period od „post-buma“ do književnih tokova XXI veka. Naročitu pažnju posvetićemo pokretu *Crack*, osvrnućemo se na narko-književnost, kao jedan od značajnih novih (pod)žanrova, a skrenućemo pažnju srpske nauke i na meksičke pisce koji žive u Sjedinjenim Američkim Državama, budući da su oni takoreći nepoznati našoj prevodnoj književnosti. Naposletku, izdvojićemo nekolike spisateljice kako bismo ukazali na dugu tradiciju ženskog pisma u meksičkoj literaturi, u trenutku kada celokupna hispanika književna kritika nastoji da obnovi interesovanje javnosti za tamošnje autorke, nepravedno zapostavljene u decenijama iza nas. Rezultati do kojih ćemo doći pokazaće da je meksička književnost danas življa i raznovrsnija nego ikada, te da je vezivno tkivo dela objavljenih u poslednjih pola veka ponajviše stvarnost koja okružuje autore i čitaoce, ali i globalne teme koje se tiču svih nas.

Ključne reči: meksička književnosti, *boom*, narko-književnost, meksičko žensko pismo, srpska prevodna književnost.

¹ bojanakp@ff.uns.ac.rs

Bum i njegovi odjeci

Ovaj članak nastao je u nameri da, s jedne strane, predočimo nekadašnje, paralelne i nove tokove meksičke književnosti, a s druge da ovaj rad nadovežemo na nekolike prethodne članke sačinjene na srpskom jeziku, među kojima su „Meksički roman i istorija“ Dalibora Soldatića, objavljen u tematskom broju časopisa *Nasleđe* 2011. godine, i „Bum i novi tokovi hispanoameričke proze“ Bojane Kovačević Petrović, publikovan u časopisu *Kultura* 2015. godine. U prvom tekstu, Dalibor Soldatić ukazuje na odnos između istorije i romana, pisma i moći, pamćenja i jezika, kao jedno od ključnih pitanja razvoja hispanoameričke književnosti (Soldatić 2011: 289), uzimajući za primer romane *Pedro Paramo* Huana Rulfa (Juan Rulfo) i *Terra Nostra* Karlosa Fuentesa (Carlos Fuentes), ali takođe ističe značaj dela pet meksičkih književnica, o kojima ćemo govoriti u nastavku. U članku iz 2015. godine, pisanom ubrzo nakon obeležavanja pola veka „buma“, tog neprikosnovenog svetskog književnog fenomena, istaknuta je stilaska različitost potonjih pisaca, uključujući „Mekondo“ i *Crack* generaciju, te nekolike studije, antologije i događaje koji su obeležili protekle tri decenije latinoameričke književnosti u celini, uključujući i žensko pismo. U ovom članku akcenat stavljamo na autore i autorke koji do sada nisu bili predmet ovdašnjih naučnih istraživanja, nagoveštavamo tokove savremene meksičke proze i opštu sliku meksičke književnosti u zaključnim razmišljanjima dopunjujemo informacijama o delima prevedenim na srpski jezik.

Istoričari i kritičari književnosti, pa čak ni sami akteri „buma“, poput Hosea Donosa (José Donoso), autora knjige *Lična istorija „Buma“* (*Historia personal del “Boom”,* 1972) nisu saglasni oko toga da li je internacionalizacija latinoameričke književnosti počela objavljivanjem romana *Smrt Artemija Krusa* (*La muerte de Artemio Cruz*) Karlosa Fuentesa i *Grad i psi* (*La ciudad y los perros*) Marija Vargasa Ljose (Mario Vargas Llosa) 1962. godine, ili nekoliko godina ranije prvim Fuentesovim romanom *Najprozračniji kraj* (*La región más transparente*, 1958) odnosno knjigom *Pedro Paramo* Huana Rulfa (1955), koja je nesumnjivo uticala na brojne potonje autore ne samo u Meksiku već i širom Latinske Amerike. Bez obzira na tu činjenicu, neosporno je da tamošnja književnost druge polovine XX veka obiluje kvalitetnim delima koja su pobirala nacionalne uspehe, umnogome uticala na čitalačku svest i pronalazila put ka drugim zemljama, kako španskog govornog područja tako i prevodnih književnosti.

Govoreći o piscima i delima koji su promenili tamošnje literarne tokove, svakako treba spomenuti još nekolike: političkog aktivistu i učesnika Pokreta 1968. Hosea Revueltas (José Revueltas) u čijem se romanu *El luto humano* (1943) „pod uticajem Foknera pojavljuju novine u strukturi naracije: unutarnji monolog, fleš-bek“ (Pavlović-Samurović 1993: 760); potom preteču meksičkog eksperimentalnog romana Agustina Janjesa (Agustín Yáñez) čiji je roman *Al filo del agua* (1947), inovativan na narativnom planu, uveo u nacionalnu književnost tehniku toka svesti; Hosea Agustina (José Agustín), «un eficaz documentalista de la complejidad de México contemporáneo»² (Belini 1997: 564), pripadnika čuvene avangardne generacije poznate kao „La Onda“; zatim Horhea Ibarguengojtiju (Jorge Ibarguengoitia), kritičara meksičke stvarnosti sa osobenim humorom, jednako prisutnim u njegovim proznim i dramskim delima i novinskim tekstovima; prevodioca više desetina kulturnih dela sa engleskog i slovenskih jezika, pravnika i diplomatu Serhija Pitola³ (Sergio Pitol); uspešnog dramaturga, scenaristu i novinara Visentea Lenjera (Vicente Leñero) čiji je roman *Los albañiles* dobio 1963. godine prestižnu nagradu «Biblioteca Breve»⁴; majstora istorijskog romana, «un novelista enciclopédico y desbordante» (Ovijedo 2004: 368) i dobitnika nagrade „Servantes“ 2015. godine Fernanda del Pasa (Fernando del Paso). Nužno je spomenuti još barem trojicu pisaca koji su svojim delom internacionalizovali meksičku književnost: to su samouki majstor priče Huan Hose Areola (Juan José Arreola), čije delo obiluje fantastičnim, crnohumornim i horor elementima; originalni predstavnik meksičke avangarde 1960-ih godina Salvador Elizondo (Elizondo), kosmopolita koji je studirao na nekoliko evropskih univerziteta, dobitnik više nacionalnih nagrada i profesor meksičkog UNAM-a; i naposletku erudita i briljantni stilista Hose Emilio Paćeko (José Emilio Pacheco), ugledni kritičar, pesnik i odličan poznavalac klasične i moderne literature.

² Plodotvoran dokumentarista složene meksičke stvarnosti.

³ Premda je Serhio Pitol kratko vreme (1968) bio diplomatski predstavnik Meksika u Beogradu i negovao veliki afinitet prema slovenskim jezicima, s kojih je preveo brojne knjige, jedini prevod na naš jezik objavljen je u *Antologiji savremene meksičke priče* (pr. Biljana Bukvić, CLIO, 1995). Značajno je napomenuti da je meksički autor objavio prikaz *Proklete avlije* Ive Andrića u časopisu Univerziteta u Meksiku (*Revista de la Universidad de México*, No. 2-3, octubre-noviembre 1968).

⁴ Lenjero je prvi Meksikanac i drugi Latinoamerikanac laureat te nagrade.

Očevi i sinovi

Tokom perioda „postbuma“⁵ ili postmoderne⁶, koji je trajao od kraja sedamdesetih do početka devedesetih godina XX veka, jedini Meksikanac koji je pripadao tom pravcu odnosno grupi autora koji su, prihvativši osnovne karakteristike „buma“, uneli tematske i tehničke promene u nacionalnu književnost, bio je Fernando del Paso. Sasvim nova struja pojavila se kada su 1996. godine Čileanci Alberto Fuguet (Alberto Fuguet, 1964) i Serhio Gomes (Sergio Gómez, 1962) objavili antologiju *Mekondo* (*McOndo*), u želji da stvore novi latinoamerički književni kanon. U tom izboru sedamnaest mladih pisaca koji su oličavali „kritiku kapitalističkog tržišta kroz novu viziju latinoameričke stvarnosti, u kojoj su, suprotno mitskom Makнду Gabrijela Garsije Markesa, obitavali Mekdonalds restorani i Mekintoš kompjuteri, šoping molovi, kablovska televizija, zagađenje životne sredine, hibridna kultura i globalizacija“ (Kovačević Petrović 2015: 123) bilo je tri predstavnika meksičke književnosti s kraja XX veka: kolumnista desetak latinoameričkih i španskih novina i časopisa Đordi Soler (Jordi Soler, 1969); dobitnik nagrada „Havijer Viljaurutija“ i „Elena Ponijatovska“ David Toskana (Toscana, 1961) i inženjer i novinar koji je svoja interesovanja vremenom usmerio na nove tehnologije i porno kulturu Najef Jeja (Naief Yehya, 1963).

Dok je *Mekondo* krčio put nove latinoameričke stvarnosti u književnosti, u Meksiku je stasavala *Crack* generacija, „nastala kao posledica estetike „prljavog realizma“ (Kovačević Petrović 2015: 125). Manifest ovog (nacionalnog) pokreta objavljen je avgusta 1996, svega mesec dana pre antologije *Mekondo*, a petorica autora-inicijatora zalagali su se za ponovno uspostavljanje starih vrednosti koje počivaju upravo na „bumu“ i književnom delu „starih majstora“ kao što su Pačekó i Pitol. Najznačajniji predstavnici ovog pokreta bili su Horhe Volpi (Jorge Volpi, 1968) i Ignasio Padilja (Ignacio Padilla, 1968), čija dela su pobirala jednake uspehe u Meksiku i Španiji. Volpi je 1999. godine dobio čuvenu nagradu «Biblioteca Breve» izdavačke kuće Seiš Baral za svoj, danas kulturni, roman *U potrazi za Klingsorom* (*En busca de Klingsor*), a Padilja, ovenčan nagradom „Huan Rulfo“ za svoj prvi roman *Katedrala*

⁵ Među ključne pisce ovog perioda spadaju Manuel Puig, Hose Donoso, Mempo Đardineli, Reinaldo Arenas, Mario Benedeti, Antonio Skarmeta, Isabel Aljende, Alfredo Brajs Ećenike i De Paso.

⁶ Kada je reč o latinoameričkim piscima, tom pravcu su, između ostalih, pripadali Manuel Puig, Severo Sarduj, Alfredo Brajs Ećenike, Reinaldo Arenas, Isabel Aljende, Antonio Skarmeta...

davljenika (La catedral de los ahogados) 1994. godine, ostvario je burnu i raznovrsnu karijeru: doktorirao je na Univerzitetu u Salamanki, bio direktor i kolumnista časopisa *Plejboj*, pisao priče i romane za decu, bio diplomata u Velikoj Britaniji, da bi 2011. godine postao član Meksičke akademije za jezik. Manifest grupe imao je za polazište *Šest predloga za sledeći milenijum (Sei proposte per il prossimo millennio, 1988)* Itala Kalvina, koje je dekonstruisao, prilagodio meksičkoj kulturi i približio nacionalnom čitaocu. Sažetak tog procesa mogao bi da glasi: «Las novelas del Crack primero destruyen y luego crean»⁷ (Alvarado Ruis 2019: 94). Naime, težeći „celovitom“ odnosno „dalekosežnom“ (dubokom) romanu – u smislu kreativnog pristupa i aktivnog učešća čitaoca – Rikardo Čaves (Ricardo Chávez, 1961), Pedro Anhel Palou (Pedro Ángel Palou, 1966), Eloy Uros (Eloy Urroz, 1967), Padilja i Volpi istakli su da je neophodno prihvatiti estetiku „buma“ i graditi dela na bogatoj književnoj tradiciji klasika latinoameričke književnosti, ali u skladu s osobenom poetikom svakog od njih. Dela *Crack* generacije karakteriše složena struktura, narativ smešten u ne-meksičke prostore, neretko nekih drugih epoha, kao i glasovna polifonija (u domenu jezičkog eksperimenta) i univerzalne teme koje „raskidaju“⁸ s Meksičkom revolucijom.

Dvadeset godina kasnije, ista grupa pisaca objavila je *Postmanifest krek generacije 1996–2016 (Postmanifesto del Crack)*, u kojem su istakli tvrdnju da je tokom prethodne dve decenije knjiga postala tržišni proizvod, a da je latinoamerička književnost kao takva prestala da postoji (Volpi 2016: 118). Kada su umrli Oktavio Pas, Karlos Fuentes, Gabrijel Garsija Markes, Karlos Monsivais i Hose Emilio Paćeko, njihove oltare niko nije zauzeo, tvrdi Volpi; s druge strane, krajem devedesetih godina Meksiko je postao leglo korupcije i autoritarizma, a danas se pretvorio u groblje. S vremenske distance, *Crack* grupa bila je obična, lepa i hrabra fikcija (Volpi 2016: 119–121).

Unuci

Imajući u vidu da je Latinska Amerika već gotovo čitav vek plodno područje pripovedača, te da tradicija pripovedne proze ni u jednom trenutku ne jenjava – štaviše, sve više buja – ovaj pregled ćemo zasnovati upravo na autorima koji su uvršteni u znalačke izbore kratkih priča. Početkom XXI veka u Meksiku se pojavilo nekoliko značajnih

⁷ Romani *Crack* generacije prvo uništavaju, a potom stvaraju.

⁸ Otuda naziv *Crack*, kao „razdor“, „raskid“, „pukotina“.

antologija savremene pripovetke koje su obuhvatile oko stotinu pisaca srednje i mlađe generacije, kako etabliranih tako i anonimnih, i predstavile raznolikost njihovih stilova, estetika, interesovanja i poetika. Najsveobuhvatnija među njima je *Generacija 2000. Meksička književnost ka trećem milenijumu* (*Generación del 2000. Literatura mexicana hacia el tercer milenio*, 2000), jer je u njoj predstavljeno sedamnaestoro pesnika, dvadeset jedan pripovedač⁹, četiri romanopisca i osam esejista, čija dela su odabrali Agustín Kadena (Agustín Cadena) i Gustavo Himenes Agire (Gustavo Jiménez Aguirre). Predgovor je napisao Hose Agustín, ističući da je došlo vreme da se meksička čitalačka publika zainteresuje za to što pišu mladi ljudi, budući da njihovo delo svedoči o dobrom zdravlju i bogatstvu nacionalne književnosti.

Antologija *Novi glasovi meksičke proze* (*Nuevas voces de la narrativa mexicana*, 2003) publikovana je povodom proslave četrdeset godina postojanja izdavačke kuće „Hoakin Mortis“ (Joaquín Mortiz) i sadrži dvadeset i dve stilski raznolike priče autora rođenih posle 1968. godine, kojima je to prvo objavljeno autorsko delo.

Publikacija *Najnovije priče Meksičke republike* (*Novísimos cuentos de la República Mexicana*, 2005) obuhvata trideset dve pripovetke, postmoderne priče i minifikciju reprezentativnih autora¹⁰ iz svake meksičke države, koje je odabrala Majra Insunsa (Mayra Inzunza). Tri godine kasnije, Trino Maldonado objavio je antologiju *Veliki hitovi, vol. 1. Nova generacija meksičkih pripovedača* (*Grandes Hits, vol. 1 Nueva generación de narradores mexicanos*), odabravši pripovetke devetnaest pisaca rođenih između 1970. i 1979. godine, među kojima su Alberto Čimal (Chimal), Bernardo Eskinka (Esquinca), Bernardo Fernandes Bef (Fernández Bef), Hulijeta Garsija Gonsales (Julieta García González),

⁹ Izdvojili smo kao uzorak pripovednu prozu, budući da se njome bavimo u ovom odeljku: Marina Bepalova, Alberto Chimal, Julieta García González, Tomás Granados Salinas, David Izazaga, Eduardo Rojas Rebolledo, Marlene Acevedo, Fernando de León, Miriam Mabel Martínez, Edgar Reza, Bernardo Esquinca, Socorro Venegas, Mauricio Hernández Anincera, Guadalupe Nettel, Fernando Fabio Sánchez, Mayra Inzunza, José Agustín Ramírez, Tania Ruiz, Magali Velasco, Cecilia Chávez Aguilera i Elizabeth Flores.

¹⁰ U nastavku ćemo navesti odabrane autore prema izvornom pisanju njihovih imena, uz napomenu da nijedan od njih nije preveden na srpski jezik: Sofía Ramírez, Pablo Sáinz, Cecilia Rojas, Eduardo Huchín Sosa, José Antonio Moreno, Jaime Romero Robledo, Fernando Fabio Sánchez, Pablo Rápale de la Madrid, César Albarrán, Jesús Alvarado, Alberto Chimal, Edgar Reza, Federico Vite, Julia Castillo, Bernardo Esquinca, Edgar Omar Avilés, Socorro Venegas, Vizania Amescua, Renato Tinajero, Víctor Armando Cruz Chávez, Gerardo Sifuentes, Osvaldo Fernández, Karina Maich, José Abdón Flores, Juan José Rodríguez, Eve Gil, Karime Nefertiti, Julio G. Pesina, Yassir Zárate, Magali Velasco, Will Rodríguez i Tryno Maldonado.

Horhe Armodio (Jorge Harmodio), Luis Felipe Lomeli, Majra Luna (Mayra Luna) i Himena Sanćes Ećenike (Ximena Sánchez Echenique).

David Miklos¹¹ saćinio je 2015. godine dvotomnu antologiju *22 glasa, vols. 1 i 2: mlada meksićka proza (22 Voces Vols. 1 y 2: Narrativa mexicana joven)* u koju je uvrstio i anonimne i već priznate pisce rođene posle 1975. godine «que pertenecen a una 'generación' – siempre entre comillas – distinta y que no tuvo que matar a padre o madre alguno»¹² (2015: loc. 21). Miklos za meksićke pisce mlade i srednje generacije kaēe da su „degeneracionalizovani“ (*desnegeracionalizados*), budući da neki pišu pod okriljem realizma, osuđeni na sveprisutno nasilje u ćijim raljama žive – Antonio Ortunjo (Ortuño), Osvaldo Savala (Zavala), za neke je knjiēevnost artefakt izvan konvencija izdavaćkog trēišta – Danijela Boorkes (Daniela Bóhorquez), Veronika Gerber (Verónica Gerber) – dok pojedini pišu, sa margine svega postojećeg, emocionalno sasvim drugaćiju prozu – Brenda Losano (Lozano), Luis Panini...“ (2015: loc. 27).

Iste godine objavljena je i knjiga *Krupne reći. Nova meksićka proza (Palabras mayores. Nueva narrativa mexicana)*, sa pripovetkama dvadeset autora ispod ćetrdeset godina, koje su odabrali Kristina Rivera Garsa (Cristina Rivera Garza), Huan Viljoro (Juan Villoro) i Gvadalupe Netel (Guadalupe Nettel), koja moēda najbolje odraēava tokove savremene meksićke knjiēevnosti: ima pisaca koji pišu van granica domovine, onih koji pišu na španskom jeziku koji je u stalnom proēimanju s drugim jezicima, tekstova koji su na rizićnoj granici fikcije, autofikcije i kritike, ili pak novinarstva i knjiēevnosti (Ribera Garsa 2015: 7).

Ovaj kvantitativno-kvalitativni pregled Źelimo da završimo jednom drugaćijom, ali jednako znaćajnom antologijom, koja ne obuhvata samo meksićke pisce, ali predstavlja presedan i prekretnicu u hispanoamerićkoj knjiēevnosti XXI veka, budući da joj je polazište hibridni jezik nove generacije: Spanglish. Zbirku nazvanu *Se habla español. Voces latinas en USA* priredili su Edmundo Pas Soldan (Paz Soldán) i Alberto Fuget, a kao polaznu taćku i oslonac u odabiru naveli su «la diversidad de la experiencia latinoamericana en USA»¹³ (Pas Soldan & Fuget 2000: 14). Među trideset šest pisaca nalazi se ćak dvanaestoro Meksikanaca: Mario Beljatin (Bellatin), Rikardo Ćaves Kastanjeda (Ricardo Chávez Castañeda),

¹¹ Isti priređivać saćinio je 1998. antologiju urbane priće *Una ciudad meor que ésta. Antología de nuevos narradores mexicanos* (Tusquets, México), koja je imala veoma dobar prijem kod publike i kritike.

¹² Koji pripadaju razlićitoj „generaciji“ – uvek pod navodnicima – koja nije morala da ubije nićijeg roditelja.

¹³ Raznovrsnost latinoamerićkog iskustva u SAD.

Rosina Konde (Conde), Alvaro Enrige (Álvaro Enrigue), Mauricio Montefiel Figueiras (Mauricio Montefiel Figueiras), Ignacio Padilja, Fransisko Pinja (Francisco Piña), Selso Santahulijana (Celso Santajuliana), Đordi Soler, Ilan Stavans, Horhe Volpi i Najef Jeja.

Narko-fikcija

Premda su proizvodnja i krijumčarenje droge u Meksiku započeli posle Drugog svetskog rata, ta zemlja se uključila u globalne mreže trgovine drogom devedesetih godina XX veka (Sančez¹⁴ Godoj 2014: 64). Ipak, izraz *narko-kultura* pojavio se sedamdesetih godina u pojedinim delovima države Sinaloa (Sančez Godoj 2014: 65), a narko-literatura začeta je upravo u toj meksičkoj državi 1967. godine, objavljivanjem romana *Dnevnik jednog trgovca drogom* (*Diario de un narcotraficante*) Pabla Serana (Pablo Serrano), i to kao deo mnogo šireg pojma popularne kulture: narko-fikcija. Ovaj termin, osim književnosti, obuhvata i kinematografiju, TV serije i muziku – naročito žanr „narko-korido“, *narcocorrido* – i nastao je s idejom da veliča i idealizuje životni stil trgovaca drogom. Naime, kada je ta ilegalna delatnost (naročito u Sinaloi) počela da ostvaruje velike prihode, narko-svetu se pripojio veći deo i ruralnog i urbanog stanovništva te meksičke države, a krijumčari su se „okoristili podrškom naroda da bi pobedili najvećeg neprijatelja, korumpiranu vladu, koja je svojim zakonskim instancama i navodnim povezivanjem na poštovanje pravne države, tobože, sprečila mafiju da proširi svoje mreže (domen moći)“ (Sančez Godoj 2014: 69).

U knjizi *Narkofikcija u Meksiku i Kolumbiji* (*Narcoficciones en México y Colombia*), Brihit Adrijansen (Brigitte Adriaensen) ističe da su autori narko-romana (*narconovela*) više usredsređeni na tržište nego na kvalitet štiva koje pišu, te da većina narko-knjiga, uprkos tome što ih objavljuju međunarodne izdavačke kuće široke distribucije¹⁵, ne premašuje tiraž od 5.000 primeraka (2016: loc. 157). Treba istaći da je jedan od pionira u naučnom istraživanju narko-književnosti bila Diana Palaveršić, profesorka Univerziteta Nju Saut Vest u Sidneju, koja je,

¹⁴ Premda je prevodilac (BKP) precizno transkribovao prvo prezime kao Sančes, ono je bez njegovog znanja korigovano prilikom lekture, te je u finalnoj verziji časopisa publikovano kao Sančez.

¹⁵ Narko književnost prvobitno su objavljivale regionalne izdavačke kuće, te je njeno tržište bilo ograničeno. S vremenom, ovu literarnu podvrstu počele su da publikuju velike izdavačke kuće kao što su „Anagrama“, „Alfaguara“, „Planeta“ ili „Mondadori“, čime je znatno poboljšana njena distribucija i promocija u Severnoj i Južnoj Americi, kao i u Evropi.

pored niza članaka na ovu temu, priredila tematski broj časopisa *Treći program* (163/2014) zajedno sa Miroslavom Ivanovićem. Njih dvoje u uvodnom tekstu tog temata ističu da je „apsurdnost podele na 'dobre' i 'loše' naročito očigledna u Meksiku, zemlji u kojoj je korupcija notorna činjenica i gde se oni koji bi trebalo da se zalažu za primenu zakona nalaze na platnim spiskovima kartela“ (2014: 11). S druge strane, u članku „Narkoliteratura. O čemu još možemo da govorimo?“ (*Narcoliteratura. ¿De qué más podríamos hablar?*), objašnjavajući taj fenomen u meksičkoj i kolumbijskoj književnosti Diana Palaveršić tvrdi da on potvrđuje stari kliše «que en América Latina la realidad rebasa a creces la ficción, y de que en México el arcaico realismo mágico —la representación “natural” de la desbordada realidad del continente— se ha visto reemplazado por un nuevo (narco) realismo mágico»¹⁶ (2010: 57). U tome su značajnu ulogu odigrali romani objavljeni tokom devedesetih godina, još uvek u domenu regionalne književnosti: *Svaki tvoj uzdah* (*Cada respiro que tomas*, 1992) Elmera Mendose (Élmer Mendoza, 1949), *Bela zemlja* (*Tierra Blanca*, 1996) Leonidasa Afara (Leónidas Afaro, 1945) i *Huan Hustino Hudisijal* (*Juan Justino Judicial*, 1996) Herarda Korneha (Gerardo Cornejo, 1937–2014). U narednoj deceniji međunarodni uspeh postigli su Huan Viljoro (Juan Villoro, 1956) sa romanom *Svedok* (*El testigo*, 2004), Elmer Mendosa s knjigom *Srebrni meci* (*Balas de plata*, 2008) i Juri Erera (Yuri Herrera, 1970) s već kulturnim delom *Kraljevski poslovi* (*Trabajos del reino*, 2004).

S obzirom na poreklo, vrstu i tematiku, bilo je očekivano da narko-književnost vremenom izazove kontradiktorne reakcije. Izdvojićemo stavove pisca Huana Pabla Viljalobosa (Juan Pablo Villalobos, 1973), čije delo je prevedeno na dvadesetak jezika: u tekstu objavljenom na sajtu Pen Centra „Proza o nasilju u Meksiku 2: dve-tri reči o tome zašto ne upotrebljavati reč „narko-književnost““ (*La narrativa de la violencia en México 2: tres palabras para no usar la palabra narcoliteratura*, 2012) on tvrdi da su taj, po njemu pogrešan termin *narko-literatura*, zapravo nametnuli mediji, te da je Meksiko preplavljen narko-štivima od kojih kvalitetna literatura ne uspeva da dođe do izražaja. S druge strane, po njegovom mišljenju, problem je u tome što valjane knjige, poput *Kraljevskih poslova* Jurija Erere, nastale na tragu najbolje latinoameričke književne tradicije, često završe u istom košu (Viljalobos 2012).

Svakako valja spomenuti i prvi meksički narko-roman čiji je autor žena: *Perra brava* Orfe Alarkon (Orfa Alarcón, 2010), knjigu «que abarca

¹⁶ Da u Latinskoj Americi stvarnost prevazilazi fikciju i da je u Meksiku arhaični magični realizam — „prirodni“ prikaz preuveličane stvarnosti tog kontinenta — zamenjen novim magičnim (narko)realizmom.

el mundo esencialmente masculino del narcotráfico desde la perspectiva femenina»¹⁷ (Palaveršić 2010: 60).

Slučaj Marija Beljatina

Meksikanac peruanskog porekla i predstavnik savremenom latinoameričkog eksperimentalnog romana, Mario Beljatin (Bellatin, 1960) autor je čije «excéntricas historias, nada complacientes con 'lo comercial', han recibido importantes premios y se han traducido a diversos idiomas»¹⁸ (Gonsales Bojšo 2009: 12). Beljatin se u svojim knjigama opsesivno bavi bolestima i anomalijama¹⁹ odnosno vezom između tela i pisanja, konstruišući mikrosvet u kojem obitavaju njegovi likovi. Wilfrido Koral (Wilfrido H. Corral), član Ekvadorske akademije za jezik i autor / priređivač niza značajnih knjiga o savremenoj hispanoameričkoj književnosti, u predgovoru knjizi *Mario Bellatin, el cuadernillo de las cosas difíciles de explicar* Fransiska Hosea Lopesa Alfonsa (Francisco José López Alfonso) ističe nekoliko značajnih karakteristika Beljatinovog opusa: pre svega, tvrdi da taj „čudni“ autor i njegovo delo čine nerazdvojivu sintagmu i naglašava da je reč o kulturnom piscu koji je nedovoljno proučavan, između ostalog i stoga što svesno podstiče zabunu objašnjavajući svoja dela u esejima i komentarima (Koral 2015: 9). Slično mišljenje deli i peruanski kritičar i istoričar književnosti Hose Migel Ovijedo, smatrajući da «la cualidad malvada y perturbadora de su ficción podría ser demasiado estridente si no estuviese controlada por una prosa sobria, rigurosamente informativa y funcional, que no se conmueve ni sorprende ante nada»²⁰ (2004: 460).

Literarna osobenost Marija Beljatina razvijana je uporedo s njegovim obrazovanjem, raznovrsnim i vođenim znatiželjom. U Peruu je učio teologiju, na Kubi je studirao filmski scenario, bavio se alternativnim načinima obrazovanja u Meksiku, držao tradicionalne književne radionice, bio na čelu značajnih kulturnih i akademskih tela i u poslednje dve decenije dobio nekoliko velikih književnih priznanja, među kojima su nagrada „Havijer Viljaurutija“ (2000) i Iberoamerička nagrada za

¹⁷ Koja prikazuje u suštini muški svet trgovine drogom iz ženske perspektive.

¹⁸ Ekscentrične priče, nimalo sklone „komercijalnom“, dobile su značajne nagrade i prevedene su na više jezika.

¹⁹ Ovaj meksički pisac rođen je bez desne ruke, ali osim opštih motiva njegovo delo nema autobiografskih referenci.

²⁰ Zloslutne i uznemirujuće karakteristike njegove fikcije mogle bi biti razarajuće da ih ne kontroliše trezvena, rigorozno informativna i funkcionalna proza, koju ništa ne može da potrese niti iznenadi.

književnost „Hose Donoso“ (2018). Beljatinov opus mahom čine dela veoma kratkog obima, «imposibles de contar»²¹ (Palaveršić 2005: 121), kao što su *Trajni kanal* (*Canal perpetuo*, 1993), *Salon lepote* (*Salón de belleza*, 1994), *Kineske dame* (*Damas chinas*, 1995), *Slepi pesnik* (*Poeta ciego*, 1998) ili *Cveće* (*Flores*, 2000), «que dan buena idea de los visos negros exasperados de su visión en una realidad subterránea que pocos conocen»²² (Ovijedo 2004: 460).

U knjizi *Od Makonda do Mekonda: putevi letinoameričke postmoderne* (*De Macondo a McOndo: senderos de la posmodernidad latinoamericana*, 2005), koja je donela umnogome novi pogled na savremenu latinoameričku prozu, hrvatsko-australijska autorka Diana Palaveršić, inače potpisnica predgovora za sabrana dela Marija Beljatina²³, poredi njegove knjige s filmovima Dejvida Linča, «que me gustaron mucho aunque no tengo la más mínima idea de qué se trataban. O mejor dicho, tengo varias interpretaciones pero ninguna de ellas combina en un todo coherente varios hilos narrativos»²⁴ (Palaveršić 2005: 121). Diana Palaveršić (2005: 124) smatra da Beljatin zapravo uvek piše jedno te isto delo, poput feljtona, koje povezuju slična teskobna atmosfera u neodređenim prostorima i porozni likovi, često kineskih, japanskih ili ruskih imena.

Majke i ćerke

Meksičko žensko pismo — pod kojim ne podrazumevamo dela tamošnjih autorki namenjena ženskoj čitalačkoj publici, već njihovo delo tumačimo kao rodno ravnopravno, a donedavno zapostavljano u brojnim nacionalnim književnostima²⁵ — obiluje velikim brojem dela

²¹ Koje je nemoguće prepričati.

²² Koje dobro predstavljaju bolne crne prizore njegove duboko pohranjene stvarnosti koju malo ko poznaje.

²³ Prvi deo objavljen je 2013, a drugi 2014. godine. Izdavač je „Alfaguara“.

²⁴ Koje su mi se veoma dopale mada nemam ni najmanju ideju o čemu govore. Ili, bolje rečeno, imam različita tumačenja, ali nijedno od njih ne može da obuhvati njegove različite narativne niti u jednu celinu.

²⁵ U nizu dnevnih novina i književnih publikacija koje su decembra 2019. godine objavile ankete, pa čak i čitave kampanje kako bi ukazale na značaj dela hispanskih književnica, želimo da istaknemo spisak od stotinu knjiga koji je objavio kolumbijski časopis *Arcadia* (dostupan na: <http://especiales.revistaarcadia.com/los-cien-mejores-libros-recomendados-de-los-ultimos-cien-anos-escritos-por-mujeres/index.html>), budući da su u odabiru spisateljica i njihovih dela učestvovali nekoliki meksički pisci o kojima govorimo u ovom radu, kao i autorka ovog članka.

visokih umetničkih dometa. Ženski „bum“ započeo je dve decenije posle „velikog buma“ latinoameričke proze, zahvaljujući seriji romana koji su, s jedne strane, odražavali identitet i seksualnost žene, a s druge nudili teorijsku misao o rodnoj književnosti i stvaralaštvu uopšte, a ta literarna tradicija «no surge de la nada, sino que es resultado de numerosas luchas anteriores»²⁶ (Alvares 2009: 91). Štaviše, traganje za ženskim identitetom «conduce a las escritoras mexicanas a reflexionar sobre su condición — marcada por situaciones conflictivas—, a través de las raíces culturales y el seno del ámbito familiar»²⁷ (Alvares 2009: 97).

Za probaj meksičkog ženskog pisma u književni i čitalački „mačo“ svet zaslužne su vrsne književnice kao što su novinarka i dramaturg Elena Garo (Elena Garro, 1916–1998), čije delo je prvi put istinski dospelo u žižu javnosti tek 2016, povodom obeležavanja stogodišnjice njenog rođenja, dok je njen prvi roman *Sećanja na budućnost* (*Los recuerdos del porvenir* 1963, nagrada „Havijer Viljaurutija“) objavljen u novom ruhu novembra 2019. godine, uz prikladne prateće tekstove pet latinoameričkih književnica. Potom, pobornica domorodačkih kultura i ženskih prava, univerzitetska profesorka i diplomata Rosario Kasteljanos (Rosario Castellanos, 1925–1974) ostavila je za sobom značajna pesnička i prozna dela, eseje i kritike, a treba napomenuti da «su obra literaria guarda estrecha relación con la cultura de la región natal en la que fue criada, Chiapas, donde las tradiciones aztecas y mayas se entremezclan» (Ovijedo 2004: 236). Najnagrađivanija meksička spisateljica Elena Ponijatovska (Elena Poniatowska, 1933)²⁸, intelektuala čiji je hrabri iskorak u dokumentarističko-testimonijalnu prozu došao do izražaja već 1971. godine, kada je objavila svoje najpoznatije delo *Noć na Tlatelolku* (*La noche de Tlatelolco*). Osim toga, kao ugledna novinarka-reporterka, Ponijatovska je ostavila dragoceno svedočanstvo zahvaljujući desetinama intervjua koje je načinila s velikim imenima latinoameričke književnosti. Tu spada i dobitnica najprestižnije latinoameričke književne nagrade „Romulo Galjegos“ za roman *Bolesna od ljubavi* (*Mal de amores*, 1998), Anheles Mastreta (Ángeles Mastretta, 1949), koja u literarnim krugovima slovi za majstora fikcije kao odraza meksičke društveno-političke stvarnosti, od Meksičke revolucije do savremenog doba. Njeni ženski

²⁶ Ne potiče ni iz čega, već je rezultat brojnih prethodnih borbi.

²⁷ Navodi meksičke književnice da razmišljaju o svom položaju — obeleženom konfliktnim situacijama — kroz kulturne korene i porodično kruženje.

²⁸ Među brojnim nagradama najznačajnija je «Premio Cervantes» 2013. godine. Ponijatovska je prva Meksikanka koja je dobila ovo priznanje i četvrta žena u istoriji te nagrade.

likovi su osmišljeni precizno i kreativno, i mahom predstavljaju autentičnu perspektivu istorijskih okolnosti u kojima se nalazi(la) žena u Meksiku.

Narednu grupu meksičkih književnica koje želimo da spomenemo – rođenih u drugoj polovini XX veka – predvodi Laura Eskivel (Laura Esquivel, 1950), koja je postigla veliki međunarodni uspeh romanom *Kao voda za čokoladu* (*Como agua para chocolate*, 1992), prevedenim na preko trideset jezika, premda njena dela do danas nisu prihvaćena kod književne kritike. Svestrana Karmen Buljosa (Carmen Boullosa, 1954), s podjednakim uspehom bavi se poezijom, prozom, književnošću za decu i pozorišnim stvaralaštvom (karijeru je započela kao glumica); njen literarni svet pun je «presencias mágicas y fantasiosas, cargadas con imágenes de la niñez y su descubrimiento de la sensualidad del cuerpo femenino»²⁹ (Oviedo 2004: 462). Kristina Rivera Garsa (Cristina Rivera Garza, 1964), koja od 1989. godine živi u Sjedinjenim Američkim Državama, već nakon prvog romana – *Niko me neće videti da plačem* (*Nadie me verá llorar*, 1999) – okarakterisana je kao jedna od najinventivnijih književnica Latinske Amerike. Složena radnja i živopisni likovi, mahom negativci, predstavljaju istinski izazov za čitaoce opusa ove spisateljice, čiji je ugled među kolegama iz struke utemeljen nakon što ju je Karlos Baral pozvao na susret aktuelnih latinoameričkih pisaca u Sevilji juna 2003. godine³⁰, ovekovečen u knjizi *Reč Amerike* (*Palabra de América*, 2004) i upamćen, između ostalog, po tome što je to bio poslednji javni nastup Roberta Bolanja.

Ugledni meksički časopis *Gatopardo* proglasio je 2006. godine Gvadalupe Netel (Guadalupe Nettel, 1973) jednom od najznačajnijih predstavnica savremene meksičke proze, a naredne godine uvrštena je među 39 najboljih latinoameričkih pisaca ispod četrdeset godina na HAY festivalu u Bogoti, rasadniku književnih talenata. Osim nekoliko značajnih romana i zbirki priča – *Telo u kojem sam rođena* (*El cuerpo en que nació*, 2011); *Posle zime* (*Después del invierno* 2014, nagrada «Herralde» za roman); *Latice i druge nelagodne priče* (*Pétalos y otras historias incómodas*, 2008), *Brak crvenih riba* (*El matrimonio de los peces rojos*, 2013) – Gvadalupe Netel je autorka više desetina članaka za prestižne evropske i američke časopise, i direktorka univerzitetskog časopisa UNAM-a.

Naposletku, spomenućemo i dve značajne autorke rođene iste godine, 1981: Brenda Losano (Brenda Lozano, 1981), takođe jedan od

²⁹ Magične i čarobne predstave, krcate slikama iz detinjstva i njenim otkrićem senzualnosti ženskog tela.

³⁰ Na skupu su učestvovala još dvojica meksičkih pisaca: Ignacio Padilja i Horhe Volpi, čiji su govori takođe publikovani u pomenutoj knjizi.

„izdanaka“ festivala „Bogota 39“, koji ju je 2017. godine uvrstio među najbolje mlade latinoameričke pisce, ponajviše zahvaljujući njenom prvom romanu *Sve ništa* (*Todo nada*, 2009), koja se jednako uspešno bavi i prevođenjem, i Veronika Gerber Biseći (Verónica Gerber Bicecci), vizuelna umetnica koja u svom delu, a odnedavno i u izdavačkoj kući «Tumbona Ediciones», istražuje granice i veze između književnosti i umetnosti, odnosno slike i teksta.

Zaključna razmatranja

Premda je značaj „buma“ decenijama istraživan i dokazivan, poslednjih godina – naročito uoči i nakon obeležavanja pola veka od nastanka tog fenomena – više pažnje privlače njegovi potonji tokovi, odnos novih generacija prema tom periodu i razvoj pojedinačnih književnosti, češće buntovnih, a ređe linearnih.

S druge strane, rekli bismo da su jednako značajni i zanimljivi bili paralelni tokovi u meksičkoj književnosti, koje su doneli na desetine inovativnih, smelih, neretko eksperimentalnih romana iz kojih su dolazeće generacije mogle da crpe zanat i nadahnuće. S obzirom na okolnosti, ključna decenija za meksičku književnost bila je 1960, s jedne strane zbog značajnih romana koji su objavljeni u tom periodu, potom zbog avangardnog pokreta „La Onda“, masakra na Trgu Tlatelolko u Meksiku koji se odrazio i na literatura, i naposletku zbog pisaca koji su rođeni tih godina i čija dela su napravila veliki zaokret u nacionalnoj književnosti (na primer, *Crack* generacija bavila se evropskim temama, a narko-roman je počeo da predstavlja sasvim novu meksičku stvarnost).

XXI vek doneo je, bez iole preterivanja, na stotine aktivnih, zrelih i pažnje dostojnih pisaca, te otuda potreba da se njihove raznovrsne tematike i poetike predstave na jedini mogući način: antologijama. S druge strane, narko-kultura, prvobitno smatrana za marginalnu, sub-kulturu pograničnih i severnih oblasti Meksika, 1990-ih je došla u žižu meksičke kulture. Kada je reč o narko-književnosti, kritičari, prvobitno veoma rezervisani prema kvalitetu dela autora tog (pod)žanra (uprkos njegovim raznovrsnim perspektivama i književnim vrstama), poslednjih godina ističu prozu Jurija Erere kao naročito značajnu. Ova književna podvrsta danas obiluje manje ili više uspešnim delima, a karakterišu je estetska raznovrsnost, specifično društveno okruženje i u izvesnom smislu podilaženje čitalačkoj publici, koja iz „sigurne zone“ prati zbivanja na „zabranjenoj teritoriji“.

Premda se nismo posebno bavili detektivskim romanom niti naučnom fantastikom, oba ova žanra su veoma prisutna u meksičkoj književnosti s kraja XX i početka XXI veka, s tim što je ta tradicija obogaćena sa dva nova podžanra: neofantastikom i pseudokriminalističkim romanom. Takođe nismo bili u mogućnosti da nagovestimo tokove u savremenoj meksičkoj poeziji i dramskoj književnosti, ali bi se tim, ovde takoreći neprisutnim temama, nesumnjivo trebalo baviti u srpskom naučno-istraživačkom radu. Naposljetku, dotaći ćemo i temu prevoda savremene meksičke književnosti, kako bismo nagovestili potrebu za njenim temeljnijim proučavanjem: za razliku od autora „buma“ i njihovih paralelnih tokova, aktuelni pisci gotovo da nisu prevedeni na srpski jezik. Izuzeci su veteranka Laura Eskivel, čiji je roman *Kao voda za čokoladu* 1997. godine objavila izdavačka kuća „Plavi jahač“, u prevodu Nadežde Zarubice, dok je njenu knjigu *Malinče (La Malinche)* publikovala je 2007. godine „Dereta“, u prevodu Sandre Nešović. Izdavačka kuća „Laguna“ objavila je prvi roman Horhea Volpija na srpskom, *Tkalja senki (La tejedora de sombras)* u prevodu Dragane Bajić, a u najavi su prvi prevodi dela Elene Ponijatovske, Gvadalupe Netel i Marija Beljatina, do sada prisutnih samo u časopisima i antologijama. I ovde stavljamo tačku, u nadi da će veliki broj imena koje smo naveli poslužiti kao inspiracija za istraživanje ili ideja za objavljivanje budućih članaka i prevoda.

BIBLIOGRAFIJA

- Adrijansen & Kunc 2016: Brigitte Adriaensen & Marco Kunz (eds.). *Narcoficciones en México y Colombia*. Madrid: Iberoamericana / Frankfurt: Vervuert.
- Alvarado Ruis 2019: Ramón Alvarado Ruiz. «Escritores del *crack* entre manifiestos, 1996–2016». Marco Kunz & Cristina Mondragón (eds.). *Nuevas narrativas mexicanas 3 (Escrituras en transformación)*. Barcelona: Lingua, 91–109.
- Alvares 2009: Natalia Álvarez. «La narrativa mexicana escrita por mujeres desde 1968 a la actualidad». José Carlos González Boixo (ed.). *Tendencias de la narrativa mexicana actual*. Madrid: Iberoamericana / Frankfurt: Vervuert, 89–122.
- Belini 1997: Giuseppe Bellini. *Nueva historia de la literatura hispanoamericana*. Madrid: Castalia.
- Viljalobos 2012: Juan Pablo Villalobos. «La narrativa de la violencia en México 2: tres palabras para no usar la palabra narcoliteratura».

- [<https://pentransmissions.com/2012/04/19/contra-la-narcoliteratura/>] Web. 01/02/2020.
- Volpi 2016: Jorge Volpi. «Postmanifiesto del Crack 1996–2016». *Claves de Razón Práctica*, 248: 118–131.
- Gonsales Bojšo 2009: José Carlos González Boixo. «Introducción. Del 68 a la generación inexistente». José Carlos González Boixo (ed.). *Tendencias de la narrativa mexicana actual*. Madrid: Iberoamericana / Frankfurt: Vervuert, 7–23.
- Ivanović & Palaveršić 2014: Miroslav Ivanović & Dijana Palaveršić. „Droga i kultura: Transnacionalni kontekst“. *Treći program*, 163: 9–16.
- Kovačević Petrović 2015: Bojana Kovačević Petrović. „Bum i novi tokovi hispanoameričke proze“. *Kultura*, 149: 118–139.
- Koral 2015: Wilfredo H. Corral. «Prólogo. Cómo escribir sucintamente sobre un nuevo escritor ‘raro’». *Mario Bellatin, el cuadernillo de las cosas difíciles de explicar*. Cuadernillos de América sin nombre. Universidad de Alicante, 9–14.
- Miklos 2015: David Miklos. «Nota introductoria». *22 Voces. Narrativa mexicana joven*. México: EBooks / Mala letra, Kindle edition.
- Oviedo 2004: José Miguel Oviedo. *Historia de la literatura hispanoamericana 4. De Borges al presente*. Madrid: Alianza Editorial.
- Pavlović-Samurović 1993: Ljiljana Pavlović-Samurović. *Leksikon hispanoameričke književnosti*. Beograd: Savremena administracija.
- Palaveršić 2005: Diana Palaversich. *De Macondo a McOndo: senderos de la postmodernidad latinoamericana*. México: Plaza y Valdés.
- Palaveršić 2010: Diana Palaversich. «Narcoliteratura. De qué más podríamos hablar». *Tierra adentro*, 167–168: 54–63.
- Pas Soldan & Fuguet 2000: Edmundo Paz Soldán & Alberto Fuguet. «Prólogo». *Se habla español. Voces latinas en USA*. México: Alfaguara, 11–22.
- Rivera Garsa 2015: Cristina Rivera Garza. «Prólogo». *Palabras mayores. Nueva narrativa mexicana*. Barcelona / México / Buenos Aires: Mal Paso, 5–7.
- Sanchez Godoj 2014: Horhe Alan Sanchez Godoj. „Procesi institucionalizacije narko kulture u Sinaloi“. *Treći program*, 163: 63–88.
- Soldatić 2011: Далибор Солдатић. „Мексички роман и историја“. *Наслеђе*, 18: 289–298.

MEXICAN LITERATURE AFTER THE “BOOM”

Summary

What were the paths of Mexican literature after the “Boom”? How did it develop in the second half of the 20th century? Who are its protagonists in the new millennium? In this article we will try to answer these and some other questions, focusing our research on the period from the “post boom” to the literary tendencies of the 21st century. Particular attention will be paid to the *Crack* movement, we will show that the narco-literature as one of the significant new (sub)genres, and we will turn attention to the Mexican writers living in the United States, since they are quite unknown to our translation literature. Finally, we will emphasize some female writers to point to the long tradition of women’s writing in Mexican literature, having in mind that recently all the Hispanic literary criticism has been seeking to renew the public interest in women writers, unjustly neglected in the decades behind us. The results we would reach will show that the Mexican literature is more vibrant and diverse today than ever before, and that the relation between the works published in the last half-century is based on the reality that surrounds authors and readers, but also on global topics that concern us all.

Keywords: Mexican literature, boom, narco-literature, Mexican female literature, Serbian translation literature.